

16.YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE ANLAM DEĞİŞMELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME¹

Burhan BARAN*

Öz

Canlı bir varlık olan dil, hem biçim hem anlam yönünden değişimler yaşayan bir unsurdur. Kullanılan araç gereçlerdeki gelişmeler, inançların ve yaşam koşullarının değişmesi, başka dillerden etkilenmeler, savaşlar, göçler dili değişime uğratan etkenlerden bazılarıdır. Bu değişimlere paralel olarak bir dil birimi olan sözcüklerde de anlam değişimleri kapsamında anlam daralması, anlam genişlemesi, başka anlama geçiş gibi anlam olayları meydana gelmektedir. Anlam daralması, sözcüklerin zaman içinde bir veya birkaç anlamını yitirmesi ya da genel anlamdan özel anlama geçmesi; anlam genişlemesi, sözcüklerin zamanla yeni anlamlar kazanması veya özel anlamdan genel anlama geçmesi; başka anlama geçiş ise sözcüklerin var olan anlamlarının zaman içinde değişmesi demektir. Bir süreç içinde meydana gelen bu anlam değişimleri art zamanlı olarak incelenir.

Dil ve edebiyat çalışmalarında sözcüklerin anlam bakımından geçirdiği değişimleri görmek, incelenen metni doğru anlama ve yorumlama bakımından oldukça önemli bir husustur. Biz de art zamanlı anlam değişmelerinin tespit edilmesinin önemine binaen bu makalemizde 16. yüzyıla ait olan ve mensur Yusuf kassası ile manzum dinî hikâyelerden oluşan Cevahirü'l-Ahbar fi Hasayili'l-Ahyar adlı bir yazma eseri esas alıp bu eserde geçen bazı kelimelerin günümüz Türkiye Türkçesine kadar geçirdiği anlam değişmelerini sunacağız. Ancak sadece bu esere bağlı kalmayarak Dede Korkut, Marzubanname, Harneme, Tarama Sözlüğü, Derleme Sözlüğü, Kamus-ı Türki, Osmanlıca-Türkçe Sözlük, Lehçe-i Osmani ve Türkçe Sözlük'ten de örnekler vereceğiz. Makalemiz 16. yüzyıldan günümüze anlam değişimleri konusunda bir inceleme örneğidir.

Anahtar Kelimeler: 16.yüzyıl, Türkiye Türkçesi, anlam değişimleri.

AN ANALYSIS OF SEMANTIC CHANGES FROM 16TH CENTURY TO THE PRESENT DAY

Abstract

As a living organism, language undergoes changes both in form and meaning. Developments in the tools and equipments people use, changing beliefs and living conditions, exposure to other languages, wars and migrations are some of the factors that cause changes in language. In line with these changes, also words, as a unit of language, go through semantic events such as semantic narrowing, semantic extension and semantic shift as part of semantic changes. Semantic narrowing refers to a type of semantic change by which a word loses one or multiple meanings, or shifts to a specific meaning from general meaning over time; semantic extension refers to the process through which words gain new meanings, or shifts to general meanings from specific meanings over time; and semantic shift refers to a change in the meaning of a word over time. These semantic changes occurring within a process are analysed diachronically.

In linguistic and literary studies, identifying the semantic changes that words undergo is highly important to understand and interpret texts correctly. Considering the significance of identifying

¹ Bu makale Cevahirü'l-Ahbar fi Hasai'l-Ahyar adlı doktora tezinden üretilmiş ve Fırat Üniversitesi 2. Uluslararası Sanat ve Estetik Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

* Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü, b.baran@dicle.edu.tr

diachronic semantic changes, this paper analyses a manuscript called Cevahirü'l-Ahbar fi Hasayili'l-Ahyar that was written in the 16th century and contains the parable of Joseph written in prose as well as poetic religious stories, and reveal the semantic changes that some of the words in this manuscript underwent until the present day Turkey Turkish. However, the study does not stick to only this work and also presents examples from Dede Qorqud, Marzubanname, Harname, Tarama Dictionary, Compilation Dictionary, Kamus-ı Türki, Ottoman Turkish-Turkish Dictionary, Lehçe-i Osmanî and Turkish Dictionary. The paper provides an analysis of semantic changes since the 16th century to the present day.

Keywords: 16th century, Turkey Turkish, semantic changes.

Giriş

Canlı bir varlık olan dil, hem biçim hem anlam yönünden değişmelere uğrayan bir unsurdur. Kullanılan araç gereçlerdeki gelişmeler, inançların ve yaşam koşullarının değişmesi, başka dillerden etkilenmeler, savaşlar, göçler dili değişime uğratan etkenlerden bazılarıdır. Bir dil birimi olan sözcükler de bu değişimlere paralel olarak anlam değişimleri kapsamında anlam daralması, anlam genişlemesi, başka anlama geçiş gibi anlam olaylarına uğrayabilir. Bir süreç içinde meydana gelen bu anlam değişimleri art zamanlı olarak incelenir.

Dil ve edebiyat çalışmalarında sözcüklerin anlam bakımından geçirdiği değişimleri görmek, incelenen metni doğru anlama ve yorumlama bakımından oldukça önemli bir husustur. Bundan dolayı art zamanlı anlam değişimleri üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Biz de art zamanlı anlam değişimlerinin tespit edilmesinin önemine binaen bu makalemizde 16. yüzyıla ait olan ve mensur Yusuf kıssası ile manzum dinî hikâyelerden oluşan Cevahirü'l-Ahbar fi Hasayili'l-Ahyar adlı bir yazma eseri esas alıp bu eserde geçen bazı kelimelerin günümüz Türkiye Türkçesine kadar geçirdiği anlam değişmelerini sunacağız. Ancak sadece bu esere bağlı kalmayarak Dede Korkut, Marzubanname, Harneme, Tarama Sözlüğü, Derleme Sözlüğü, Kamus-ı Türki, Osmanlıca-Türkçe Sözlük, Lehçe-i Osmani ve Türkçe Sözlük'ten de örnekler vereceğiz.

Aksan, anlam değişimleri ile anlatılan olayın bir göstergenin başlangıçta dile getirdiği kavramda bir daralma, bir genişleme belirmesi ya da aynı sözcüğün bir zaman sonra başka bir kavramı anlatır duruma gelmesi olduğunu belirtir. Ardından göstergelerin yansıttıkları kavramların değişmesi ancak zaman içinde gerçekleştiği için eş zamanlı değil, art zamanlı yöntemle ele alınabileceğini söyler (1998: 88).

Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri'ni inceleyen Arslan Erol şu açıklamayı yapar:

“Anlam değişmelerinin başlangıç noktasını oluşturan, kişi dillerinde ve şivelerde ortaya çıkan anlam farklılıkları, kavramların dile yansımaları olan kelimelerde bazen anlam alanının genişlemesine, bazen kullanımdan düşme sonucu anlam alanının daralmasına ve bazen de anlam alanının değişmesine yol açar.” (2008: 61).

Şimdi incelediğimiz metinden tespit ettiğimiz anlam daralması, anlam genişlemesi ve başka anlama geçiş örneklerimizi sunacağız.

1. Anlam Daralması

Aksan, anlam daralmasını “Bir göstergenin önceden anlattığı nesne ya da devininin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesidir.” (1998: 90) diye tanımlar.

Hengirmen, anlam daralması maddesinde “Bir sözcüğün, anlattığı kavramlardan bir ya da birkaçının kaybolması sonucunda kavram alanının küçülmesi” (1999: 29) açıklamasını yapar.

Gramer Terimleri Sözlüğü’nde “Kelimenin kavram ve anlam kapsamı bakımından bir daralmaya uğrayarak, eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi, bir kelimenin genel bir anlamdan özel bir anlama geçişi.” (Korkmaz 2010: 19) olarak tanımlanır.

Bu tanımları da dikkate alarak anlam daralmasını şöyle tanımlayabiliriz: Sözcüklerin zaman içinde bir veya birkaç anlamını yitirmesi ya da genel anlamdan özel anlama geçmesi olayına anlam daralması denir.

Anlam daralması için incelediğimiz metinden tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

ceza

Bu sözcük için, Türkçe Sözlük’te “uygunsuz davranışlarda bulunanlara uygulanan üzüntü, sıkıntı, acı verici işlem veya yaptırım” (TS: 458) anlamı verilmiştir. Bu ifadeyi kötü anlamda “karşılık” olarak özetleyebiliriz.

Metinde ise ceza, hem iyi hem kötü yönden “karşılık” anlamıyla kullanılmıştır:

1. İyi yönden karşılık

“Bu hususun hakikati budur ki mümin vakta ki Allahu teala yolında gaza eyleye hatta maktul olunca ruhına ahiretde **ceza** cennet oldu.” (CAHA: 64b2-4).

“Bela azim oldukça **ceza** dahı azim olur. Allahu teala bir kavme mahabbet eylese anları mübtela ider. Kim ki belaya rıza vire, Allahu teala andan razı olur.” (CAHA: 170a8-10).

2. Kötü yönden karşılık

“Bu haletler Mevla’sına asi, kendü hevasına tabi olanların **cezası**dur, didi.” (CAHA: 137a8-9).

“Sözünüzde kazib olursanız **cezası** nedür?” (CAHA: 156b11).

Osmanlıca-Türkçe sözlükte de sözcüğe “karşılık” (OTAL: 139) anlamı verilmiştir.

çünkü

Sözcük, Türkçe Sözlük’te “şundan dolayı, şu sebeple, zira” (TS: 572) anlamlarıyla geçer.

Metinde ise çünkü şu anlamlarda kullanılmıştır:

1. Mademki

Sözcük, en çok bu anlamda kullanılmıştır:

“Adetümüzdür, büyük kız var iken küçüğü virilmez. **Çünkü** muradun oldur, anı dahı virdüm, didi.” (16b15-16).

“Ey karındaşlar, **çünkü** Yusuf’a kıyarsız, bari bunda bir kuyu vardur, ana birağalum, içi tolu yılan-lar akreblerdür, anlar öldürsünler.” (CAHA: 28b4-6).

Sözcüğün bu anlamı Dede Korkut’ta da vardır:

“**Çünkü** er dirilürsin, varup babanı kurtarsana ne!” (Özçelik 2016: 415).

Şu manide de sözcük “mademki” anlamındadır:

“**Çünkü** güzel gönlüm alup gidersen, / Hoşça tut yanında mihmanım olsun.” (ÖTS: 563).

Kamus-ı Türki’de sözcüğe verilen ikinci anlam “mademki”dir (KT: 524).

2.-Diği için,olduğu için, şu sebeple ki

“Züleyha, Yusuf’ı **çünkü** zindana gönderdi, peşiman ve hasta-dil ve bimar-ten oldı.” (CAHA: 94a13-14).

“Mevte razı olmuşam itmem zünub, / Hale vakıf **çünkü**allamu’l-ğuyub.” (CAHA: 113b4).

Çünkü sözcüğü “mademki” anlamını kaybederek anlam daralmasına uğramıştır.

davet (eyle- / it-)

Sözcük, Türkçe Sözlük’te “çağrı, çağırma, yemekli toplantı” (TS: 599) anlamlarıyla geçer.

Metinde ise davet şu anlamlarda kullanılmıştır:

1. Bir yerde “dua” anlamında kullanılmıştır:

“Eyledüm yolunda ismet ya İlah! / İtmedüm havf eyleyüp senden günah.

Müstecab it anuniçün **davet**üm / Lutfun ile zayid olsun şöhetüm.” (CAHA: 114b7-8).

2.Eyle-/it-yardımcı fiilleriyle birlikte “çağırma, davet etmek” anlamında kullanılmıştır:

“Züleyha bunların kendüye melamet itdüklerin işidicek tedbir eylemiş ki meclis düzüp anları **davet** eyleye. Na-gehani Yusuf’ı anlara göstere ki Yusuf’ı anlar görmemişler idi.” (CAHA: 85a17-19).

“Akıbet geldi fakirün nevbeti, / İtdiler şahun katına **daveti**.” (CAHA: 125b14).

Tespit ettiğimiz “dua” anlamı Osmanlıca-Türkçe sözlükte (OTAL: 169) de geçmektedir.

Bu verilerden hareketle davet sözcüğünün “dua” anlamını kaybederek anlam daralmasına uğradığını söyleyebiliriz.

emin

Günümüzde bu sözcüğün “güvenli, emniyetli, şüphesi olmayan” (TS: 794) anlamları kullanılmaktadır.

Metinde ise sözcük şu anlamlarda kullanılmıştır:

1. Güvenilir

“Macerayı ben hikayet eyledüm, / Anlara bir bir rivayet eyledüm.

Bildiler ahvali oğlum-dur yakın, / Eylediler bana teslim ey **emin!**” (CAHA: 51b3-4).

2. Bir işten, görevden sorumlu olan

“Hazret-i Yusuf hazinelerini açdı, **eminler** tayin eyledi, halka nida kıldı. Taam ve azık isteyenler Hazret-i Sıddik kapısına gelsün, didiler.” (CAHA: 121b2-4).

Yukarıda verdiğimiz ilk anlam Türkiye Türkçesindeki anlamla örtüşmektedir. İkinci anlam ise bugün kullanımdan düşmüştür. Türkçe Sözlük’te “Osmanlı İmparatorluğu’nda bazı devlet görevlerindeki sorumlu kişi” (TS: 794) anlamı da tarihsel anlam olarak verilmektedir.

emr

Sözcüğün bugün kullandığımız “buyruk” (TS: 794) anlamının metinde birçok örneği vardır:

“Çıkup Hazret-i Yusuf’un **emri** üzere amel eyledi.” (CAHA: 129b1-2).

Yukarıda belirttiğimiz anlamın dışında emr, yedi yerde “iş, husus” anlamında kullanılmıştır. Buna tespit ettiğimiz bazı örnekler şunlardır:

“Tahkik bildüm ki Yusuf’umu kurt yimedi, kalamunuz cümle yalandur. Nefsünüz muktezasınca bu **emre** eyü şekl ü zinet virmiş-siz.” (CAHA: 38a14-16).

“Melik eyitdi: Sadık-sın, bu umura senden gayrı kadir degüldür, seni bu **emre** vali itdüm, hatem ve tac u serir senün olsun, hükmün nafızdür.” (CAHA: 108b14-16).

Tespit ettiğimiz bu anlam, Osmanlıca-Türkçe sözlükte de (OTAL: 218) geçmektedir.

garıblık

Türkçe Sözlük’te “garip olma durumu, garabet” (TS: 904) anlamıyla geçen sözcük, metinde bir yerde “yabancı, gurbet” anlamıyla kullanılmaktadır:

“Bir diyarı yad eyledün ki beni terk itdi, **garıblık** diyarlara saldı.” (CAHA: 56b3).

Sözcük, Dede Korkut'ta “yabancı yer, gurbet” anlamında geçer:

“Ermi oldun, yigit mi oldun kardaş? **Karıblıga** kardaşun isteyü sen mi geldün, kardaş?” (Özçelik 2016: 545-547).

Sözcük, Türkiye Türkçesinde “yabancı (yer), gurbet” anlamını yitirerek anlam daralmasına uğramıştır.

gerçek

Türkçe Sözlük'te bu sözcük için özetle “hakiki, hakikat, sahici, asıl, gerçeklik, doğruluk” (TS: 930) anlamları verilmektedir.

Metinde ise gerçek, şu anlamlarda kullanılmıştır:

1. Doğru söz

“Maşıta eyitdi: Neam, **gerçek** söyler.” (CAHA: 84b1-2).

“Hazret-i Yusuf suvai urup kulaktutdı, eyitdi: Kelamunuz sahih-dür, **gerçek** söylersiz.” (CAHA: 131a2).

2. Haklı, doğru sözlü

“Siyah, girüsine bakdı.Gördi Yusuf deve üzerinde degül. Döndi. Gördi bir kabr üstine düşmiş yatur. Eyitdi: Efendilerün **gerçek**lermiş. Kaçkun kul imiş-sin.” (CAHA: 47b10-12).

Yukarıdaki cümlede geçen gerçek sözcüğünün daha iyi anlaşılması için bu sözün söylenme nedeni üzerinde durmak istiyorum. Kardeşleri, Yusuf'u Mısır'a giden bir kervana köle olarak satarlar. Ancak onun kaçıp babasına gitme ihtimalinden korkarlar. Bunun üzerine onun hırsız olduğunu, kaçabileceğini, bu nedenle Mısır'a ulaşmaya kadar kaçmaması için ona zincir vurmalarını söylerler. Daha sonra Yusuf, yolda annesinin kabrini görünce dayanamayıp kendini kabrin üzerine atar. Zenci, bu olaydan sonra yukarıdaki sözü söylemiştir.

Sözcüğün bu anlamına tespit ettiğimiz diğer örnekler şunlardır:

“Ol eyitdi: Kamis önden yırtılmış ise Züleyha sadıkadur ve eger girüden yırtılmış ise Yusuf **gerçek**dür, ol kazibedür, didi.” (CAHA: 70b7-9).

“Tıfl eyitdi: Kamise nazar kıl, önünden yırtılmış ise Züleyha sadıkadur, ardından yırtılmış ise kazibedür, Yusuf **gerçek**dür, didi, kelamını hatm eyledi.” (CAHA: 71a4-6).

Yukarıda verdiğimiz ilk anlamı, günümüzde de kullanılmaktadır. Ancak ikinci anlam için gerçek yerinebugün haklı veya doğru sözlü ifadeleri kullanılmaktadır.

NitekimTarama Sözlüğü'nde bu sözcük için “doğru, dürüst” anlamları da verilmiştir. Bu anlamlar için verilen örneklerden “Resul aleyhisselam dedi ki: Ha uşbu sözde **gerçeks**in, tur imdi git katımdan dahi bana gelmegil.” (TarS: 1651-1652) cümlesindeki gerçek sözcüğü tespit ettiğimiz ikinci anlama uygun düşmektedir.

Ayrıca Lehce-i Osmani'de bu anlama uygun olarak alt maddede “gerçeksiniz: doğrusunuz” (LOsm.: 156) ibaresi geçmektedir. Kamus-ı Türki'de üçüncü anlam olarak verilen “sadık, yalan söylemez” (KT: 1156) açıklaması da metindeki anlamla örtüşmektedir.

gider-

Türkçe Sözlük'te fiile “ortadan kaldırmak, yok etmek, dindirmek” (TS: 945) anlamları verilmiştir.

Metinde ise fiil şu anlamlarda kullanılmıştır:

1. Açmak, çıkarmak

“Yakub Nebi aleyhisselam ol kurda nazar eyledi, oğullarına koyuvirün, didi. Bendini **gider**diler, hayvan-ı mazlum kaçmadı, kuyruğunu salup Hazret-i Yakub'a yakın geldi.” (CAHA: 37b12-15).

“Bir gice kaldı, yarın Mısır'a irişürüz, kaydılarını **gider**ürem, bizüm ile efendilerün aralarında olan ahde riayet gerek. Sabah oldı, Mısır'a irişdiler. Nil kenarına varup Malik perde tutdı. Hazret-i Yusuf'unbeden-i şeriflerinde olan kaydılar **gider**di.” (53b3-7).

“Yüzinden bürka **gider**üp cemalini gösterdi, eyitdi: Beni bilürmisin?” (CAHA: 155b11).

2. Ortadan kaldırmak, yok etmek

“Ümmetümden bir ademe kabrinde azab iderler. Hayat-ı dünyada iken aldığı abdest gelür, ol azabı **gider**ür.” (CAHA: 23a17-19).

“Anun hakkıyçun ki benüm nefsum hükminde, eger siz günah işlemezsünüz ve istiğfar itmesenüz Allahu teala sizi **gider**ür, bir kavm dahi yaradurdu ki anlar günah iderler ve istiğfar eyleyeler ki Allahu teala anları yarlığaya.” (CAHA: 159b10-13).

Tarama Sözlüğü'nde fiile verilen anlamlardan biri de “çıkarmak”tır (TarS: 1697):

“İmdi biz ol dervişi karındaşum evinden **gider**irsek halkın sözünden biz dahi kurtulalım.” (TarS: 1699).

Fiilin “açmak, çıkarmak” anlamı bugün Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

hayran

Sözcüğü bugün “çok beğenen, hayranlık duyan” (TS: 1072) anlamıyla kullanılmaktadır. Bu kullanımda, çok beğenmekten kaynaklanan bir hayret anlamı da sezilmektedir.

Metinde ise bu sözcük, şu anlamlarda kullanılmıştır:

1. Çok beğenen

“Didi geldüm şehrüne mihmanunam, /Hayli dem-dür aşık u **hayran**unam.” (CAHA: 112a7).

“Bu keramet sana virildi neden?/ Mest ü **hayran**-dur bu karı işiden.” (CAHA: 112b1).

2. Şaşırmiş

“Lutfunıla bu adudan vir necat, / Emrüne mahkum cümle kainat.

Ben bu sözde valih ü **hayran** u deng, / Nagehani çıkdı deryadan neheng.” (CAHA: 51a3-4).

“Allahu teala fasl-ı kaza için tecelli eyleye. Bir kavm saadet, bir kavm şekavet bulalar. Haşir gününde üryan ve **hayran** vukufunı fikr eyle.” (CAHA: 134a13-15).

Sözcüğün bu anlamı, Marzubanname’de de kullanılmıştır:

“Ol pazişahun bir sevgülü oğlu varıdı, anı dutdı, delü eyledi. Ata ana miskin olup **hayran** kaldılar, çün oğlan ölüm haline degdi.” (Özavşar 2009:153).

Sözcük, Türkiye Türkçesinde,“şaşırmiş” anlamını kaybederek anlam daralmasına uğramıştır.

hile

Türkçe Sözlük’te sözcüğe, özetle “dolap, düzen, entrika” (TS: 1101) anlamı verilmiştir.

Metinde ise sözcük, şu anlamlarda kullanılmıştır:

1. Pek çok yerde dolap, düzen, entrika anlamı vardır:

“Haris istedi ki bunları ala, cedleri razı olmadı, ahir **hile** ile Esma’yı Haris aldı, Zeyd dedeleri yanında kaldı.” (CAHA: 65b19-66a1).

“Enva-ı mekr ü **hile**ler peyda ider.” (CAHA: 86b4).

2. Bir yerde,bugün Türkiye Türkçesinde kullanılmayan çare anlamı vardır:

“Ben anlardan dahı zaifüm, **hile** ve mecalüm kalmadı, benüm musibetüm azim oldı. Yusuf dirler nur-ı didem varıdı, önümden aldılar, gitdiler” (CAHA: 171b6-8).

Sözcüğün çokluk şekli hiyel de bir yerde“çareler” anlamında kullanılmıştır:

“Lik açıklkat-ı avaz eylemiş / Savtı çıkmaz benzini saz eylemiş.

Didi ey hem-saye kat oldu **hiyel** / Açılığa canuma irdi ecel.” (CAHA: 114a3-4).

Tespit ettiğimiz “çare(ler)” anlamına uygun olarak Osmanlıca-Türkçe sözlükte parantez içinde hile’nin asıl anlamının Arapçada “çare” olduğu belirtilir (OTAL: 370). Bununla ilgili olarak Kamus-ı Türki’de “Arabide ekseriya çare ve tedbir manasıyla kullanılırsa da lisanımızda o mana ile asla kullanılmaz.” (KT: 563) açıklaması yapılır.

iste-

Türkçe Sözlük’te bu fiil için “istek duymak, arzulamak, dilemek, görmek istediğini bildirmek, gerek olmak, evlenmek dileğinde bulunmak” (TS: 1212) anlamları verilmiştir.

Metinde ise bu fiil şu anlamlarda kullanılmıştır:

1. İstek duymak

“Ve birini gördüm, cennete varmak **ister**, kapuları örtilür, giremez.” (CAHA: 24a5).

“Mübarek ellerin yire urup iki rağif çıkarurdu, teşne olsalar su **ister**lerdi, ellerin yire urup su çıkardı, içerlerdi.” (CAHA: 77b1-3).

“Zindanda zamanum tavail oldu, bedenüm-de olan kaydlar bana müzayaka virdi, guya incüklerüm-de yılanlar tolanmışdur, kalkmak **istesem** ağır gelüp otururam.”(CAHA: 100b4-7).

2. Aramak

“Musa nar **ister**di, kelim-ı Hazret-i Cebbar ile müşerref oldu. Zevcesi ile Mısır’a giderlerdi, Tur’a irişdiler. Gice ile zulmet ve bürudet oldu. Hatunı hamile idi, nar **isted**iler, bulunmadı, çakmak çakdılar, yanmağa mecal ü kudret olmadı.” (CAHA: 153a1-5).

“İrdi şehre **isteyüp** haddadını /Sordı, bildi menzilini, adını.

Vardı dükkanına bakdı karına / Vakıf oldu bildügi esrarına.” (CAHA: 111b17).

Tespit ettiğimiz “aramak” anlamı Tarama Sözlüğü’nde de vardır:

“Su, girdiği yol kaderince öte çıkmağa yol olmasa lacerem dört yanından çıkmağa yol **ister**, az az sızar, çıkar.”(TarS: 2105).

Ayrıca Dede Korkut’ta fiilin “aramak, izini sürmek” anlamı tespit edilmiştir:

“Mere Azrayil, men seni gen yerde **ister**idüm, tar yerde eyü elüme girdün olamı? dedi.” (Özçelik 2016: 325).

Bu verilerden hareketle “aramak” anlamını kaybeden fiilin, anlam daralmasına uğradığını söyleyebiliriz.

işle-

Türkçe Sözlük'te bu fiilin“yapmak” ve “çalışmak” anlamlarıyla ilgili şu ayrıntılar yer almaktadır: “1. Bir şeye emek vererek onu daha elverişli bir duruma getirmek 2. İnce ve süslü şeyler yapmak, nakışlamak 5. Durağan durumdan hareketli duruma geçmek, çalışmak” (TS: 1226).

Metinde ise işle- fiilinin “yapmak” ve “çalışmak” anlamları Türkçe Sözlük'te verilen anlamlardan daha geneldir. Bu anlamlara tespit ettiğimiz örneklerden bazılarını aşağıda sunuyoruz:

1. Yapmak

“Kulum, görmez misin, sen hevana tabi olup mahfi işler **işledüğünde** benim gözüm seni görmez mi sanırsın?” (CAHA: 59a15-16).

“Adem ol fili **işledükde** kendü havl-i kuvvetümle itdüm, dir ise hıyanetdür.”(CAHA: 107b1-2).

“Ya İbrahim, **işledüğün** amelden dahı efdal sevaba delalet iderem.” (CAHA: 110b19).

“Eger kazıyye ol vechle olursa **işledüğünüz** efale ceza ne ola, didi.” (CAHA: 164a1-2).

2. Çalışmak

“Sordı niçün işe olmaz kayım ol / Didiler sebt günü **işler**dayım ol.

Hidmeti gönline tesir eyledi / Ol güne işini tehir eyledi.

Geldi ruz-ı sebt, buldı yarını / Girü muhkem eyledi bazarını.

İşledi ol gün dahı şart üstine / Aldı dirhem kabz itdi destine.” (CAHA: 61a7-10).

Tarama Sözlüğü'nde işle- fiilinin “yapmak” ve “çalışmak” anlamları için verilen örneklerde de bu anlamların daha genel olduğunu görmek mümkündür. Sözlükten seçtiğimiz örneklerden ilki yapmak, ikincisi çalışmak anlamı için verilmiştir:

“Bizim işimizde niçün yoktur, ne dilersevüz **işler**üz.” (TarS: 2119).

“Yürümek ayb olur kişiye bi-kar / Oturma aylak aylak, **işle** ey yar.” (TarS: 2121).

Yukarıdaki verilerden hareketle “yapmak” ve “çalışmak” sözcüklerinin, günümüzde genel anlamlarını kaybedip daha özel anlamlar ifade etmek için kullanıldıklarını ve anlam daralmasına uğradıklarını söyleyebiliriz.

kahraman

Bu sözcükle ilgili verilerimiz şunlardır:

1. Pek çok yerde, bugün kullanımına rastlamadığımız “hüküm sahibi, iş buyuran” anlamında kullanılmıştır:

“Hazret-i Yusuf Mısır’da iki nefer **kahraman** koyup birisini Kıbt tayifesine tayin idüp biri ehl-i Mısır ve sayir akvam için komış idi. Erbab-ı hacata taam virürlerdi.” (CAHA: 123a19-123b3).

“Siz gariblersiz, gureba umuru bizüm elümüzde degüldür, fülân yire varun, gariblerün **kahramanı** vardır, hacetünüz anda görölür, didiler. Bunlar dahı ol **kahramanı** bulup önine vardılar. Satılıktaam istediler. **Kahraman** eyitdi: Siz kimlersiz? Eyitdiler: Peygamber oğullarıyuz. Ne diyardansız? Kenan’danuz, didiler. Eyitdi: İsimlerünüz nedür? Cümlesi adlarını fülân u fülân diyü haber virdiler. Eyitdi: Kenan’da kime mensub-sız? Eyitdiler: İbrahim Halil oğlu İshak, anun oğlu Yakub Nebi’nün evladıyuz, didiler. **Kahraman** dahı varup Hazret-i Yusuf’a haber virdi, eyitdi: On nefer garibler geldiler, açlık kendülere tesir eylemiş, levnlere mütegayyir olmuş, didi. Bu haberi işitdüğü gibi hicab galib oldu, lakin mizacında sürur u behcet görindi. **Kahramana** eyitdi: Anları bir eyüce makama kondurun, ikram ve tazim ile, didi. **Kahraman** taaccüb kıldı.” (CAHA: 129a6-19).

2.Sözcük,bir yerde bugün de kullandığımız “yiğit, cesur” anlamındadır:

“Kudret ile **kahraman**-lar noldılar? / Saltanatla kam-ranlar noldılar?

Niçe oldu zulm iden cebbarlar? / Kanda gitdi ol ulu kahharlar?” (CAHA: 41a16-17).

Osmanlıca-Türkçe sözlükte de sözcüğün “hüküm sahibi, iş buyuran” (OTAL: 481) anlamı geçer.

Bu verilere dayanarak, kahraman sözcüğünde anlam daralması meydana geldiğini söyleyebiliriz.

karşula-

Metinde bir yerde geçen fiil, Türkçe Sözlük’te geçen anlamlarından farklı olarak (TS: 1337) “karşı gelmek, muhalefet etmek” anlamında kullanılmıştır:

“Ataya, anaya eylük eylemek odur ki anlara muaraza itmeyesin, sözlerini **karşulamayasın** ve sögmeyesin, ak olmayasın.” (CAHA: 13b19-14a1).

Tarama Sözlüğü’nde bu fiil yer almamakla birlikte karşuluk için verilen “muhalefet, karşı koyma” anlamı tespit ettiğimiz anlamla örtüşmektedir:

“Mesut bin Mugis Sakif kabilesin derip Ebrehe’ye karşı çıktı. Pes eyitti: Ey melik biz senin kulunuz ve sana **karşuluğumuz yok.**” (TarS: 2321).

Ayrıca Kamus-ı Türki’de karşula- fiili için “karşı ve sert cevap vermek, karşı durmak, dik gelmek” (KT: 1022) anlamları da verilmiştir.

katı

Bugün kullandığımız “sert, yumuşak karşıtı” (TS: 1349) anlamından farklı olarak sözcük, metinde “çok, aşırı derecede” anlamında kullanılmıştır:

“Cürm ü isyandan **katı** bim eylerem / Yoluna bu canı teslim eylerem.” (CAHA: 88a5).

“Hastayam zar u zebun oldum **katı** / Bükmişem dürkaddi, nun oldum **katı**.” (CAHA: 151b13).

“Hasretile zar u zar oldum **katı** / Nale ile dil-figar oldum **katı**.” (CAHA: 167b10).

Tarama Sözlüğü’nde ise sözcüğe şu anlamlar verilmiştir:

1. Çok, çok ziyade, pek, şiddetli, iyice, sıkı, sıkı sıkı, gayet

“**Katı** tanladım, hem ayrıldığıma üşendim.” (TarS: 2338).

“Bu kişi **katı** bay mıdır ve malı çok mudur?” (TarS: 2339).

2. Ağır, acı

“Bu söz Hasan’a yavlak **katı** geldi amma sabreyledi.” (TarS: 2343).

3. Haşin, şiddetli, sert, kırıcı

“Ve bir kuhi **katı** ağaçtır, asla yemişi bitmez.” (TarS: 2345).

Bu anlam Dede Korkut’ta da vardır:

“Ol boğa **katı**taşa boynuz ursa un gibi öğüdüridi.” (Özçelik 2016: 37).

Türkiye Türkçesinde, “çok, aşırı derecede” ve “ağır, acı” anlamlarını kaybederek anlam daralmasına uğrayan sözcük, ağızlarda, “çok, pek fazla” (DerS: 2682) anlamını korumaktadır.

mahcub it-

Türkçe Sözlük’te mahcup et- “utandırmak” anlamıyla (TS: 1604) geçmektedir.

Metinde ise bu birleşik fiil, şu anlamlarda kullanılmıştır:

1. Utandırmak

“Ve ben nehy iderdüm iki nesnedenki biri şirk ve biri kibriyadır. Bu iki haslet kulını Hak tealadan **mahcub ider**.” (CAHA: 124a1-2).

2. Gizlemek

“Allahu teala ol nesnelere kullarından **mahcub idüp** kendüilmine mahsus itmişdür. Allahu tealanun meşiyeti, ilmi bir perdedür ki mekşuf olmaz.” (CAHA: 98b8-10).

Osmanlıca-Türkçe sözlükte mahcubun ilk anlamı “kapalı, örtülü, perdeli” (OTAL: 565) şeklinde verilmiştir. Bu anlam, Kamus-ı Türki’de de ilk anlam olarak verilip parantez içinde şu açıklama yapılır: “Mana-yı asli-i Arabisi olan bu mana ile lisanımızda pek kullanılmaz.” (KT: 1298).

Bu verilerden hareketle mahcub it- birleşik fiilinin “gizlemek” anlamını kaybederek anlam daralmasına uğradığını söyleyebiliriz.

mektub

Türkçe Sözlük’te haberleşme aracı olan “mektup” anlamı yer almaktadır (TS: 1647).

Metinde ise sözcük şu anlamlarda kullanılmıştır:

1. Bugün kullandığımız “mektup” anlamına tespit ettiğimiz örneklerden biri şudur:

“Mısır padişahına bir **mektub** imla eyle.” (CAHA: 171a17).

2.Sözcük şu iki örnekte, Türkçe Sözlük’te yer almayan “yazılı, yazılmış” anlamında kullanılmıştır:

“Tevrat’da **mektub** imiş, Hak buyurmuşlar: Kulum, sen sefer eyle, ben sana rızık vireyim.” (45a6-7).

“Senün ismün enbiya divanında **mektubdur**, zinhar harama meyl eyleme, diyü kanatlarıyla Yusufun arkasını sığadılar,derunlarında olan şehvet cümle zayıf oldu.” (CAHA: 70a7-9).

Mektubun “yazılmış” anlamı, Osmanlıca-Türkçe sözlükte sözcüğün ilk anlamı (OTAL: 606) olarak yer almaktadır.

mesul(ol-)

Türkçe Sözlük’te, sözcüğün sadece “sorumlu” anlamı yer almaktadır (TS: 1663). Bu anlam tespit ettiğimize göre mesul ol-birleşik fiilinde kullanılmıştır:

“Zulmle olmaz dualar müstecab, / Zulmle **mesul** olur ehl-i hesap.” (CAHA: 119b9).

Ayrıca metinde sözcük, “istenen, istek” anlamında kullanılmıştır:

“Cenab-ı İzzet’den ashab-ı Resul’ün **mesulleri** makbul olup bu kıssa-i şerife, şeref-i nüzul buldı.” (10b7-8).

“Didiler itdük hatayla günah / Afv kıl sun suçumuz evvel İlah.

İstediitmeye **mesuli** kabul / Na-gehani vahyile geldi resul.

Kullarımı niçe bir ider helak / Kaht ucundan kodılar çün başa hak.

Kullaruma rahmetüm mebzuldür/ Virürem şol nesne kim **mesuldür.**" (CAHA: 119a5-8).

Tespit ettiğimiz anlama uygun olarak Osmanlıca-Türkçe sözlükte mesulat sözcüğüne verilen anlamlardan biri "istenen şeyler"dir (OTAL: 959). Kamus-ı Türki'de sözcüğe ikinci anlam olarak verilen "istenen, talep edilen" (KT: 1347) anlamı da tepit ettiğimiz anlamla örtüşmektedir.

millet

Türkçe Sözlük'te sözcüğe, özetle "ulus, bir yerde bulunan kimselerin bütünü, halk ağzında: benzer özellikleri olan topluluk" (TS: 683) anlamları verilmiştir.

Metinde ise sözcük, "din" anlamında kullanılmıştır:

"Ben, Allahu tealaya iman getürmeyenleri terk eyledüm. Anlar ahirete inanmayup kafirler idi. Ben atam, dedem **millet**lerine tabi oldum. Allah'dan gayrı Huda yokdur." (CAHA: 93a17-19).

"Tefsir-i Yezdi'de bu vechle vasf eylemiş ki bir cüvan akıl u hıredmend, **millet**-i İbrahim üzredür, giceler muttasıl namaz kılar, gündüzlerde oruç tutar." (CAHA: 102a14-16).

"Hak dini kabul eyledüm. **Millet**-i İslam'ı ihtiyar eyledüm." (CAHA: 139a1-2).

Millet, Osmanlıca-Türkçe sözlükte "1. Din, mezhep 2. Bir dinde veya mezhepte olanların topu 3. Sınıf, topluluk 4. Makule, kategori" (OTAL:648) olarak geçer. "Din, mezhep" anlamı Kamus-ı Türki'de (KT: 1400) de yer alır.

Sözcük, "din" anlamını kaybederek anlam daralmasına uğramıştır.

mühimmat

Türkçe Sözlük'te sözcük, "savaş gereçleri, cephane" (TS: 1723) anlamlarıyla yer alır.

Metinde ise mühimmat, "gerekli şeyler" anlamında kullanılmıştır:

"La-büd ol tıflun bir kimsesi olur. Mali **mühimmat**ını görür." (CAHA: 64b9-10).

"Sefinenün cümle **mühimmat**ı kema-yenbaği yirinde olup kusur u noksanı olmaz ise riyah, amal-i salih müsaadesi ile menazil kat ider." (CAHA: 49b6-8).

Osmanlıca-Türkçe sözlükte de sözcüğün ilk anlamı "lüzumlu şeyler" (OTAL: 714) olarak geçmektedir.

müracaat

Türkçe Sözlük'te müracaat, "başvuru, danışma, herhangi bir eserden yararlanma" (TS: 1729) anlamlarıyla yer alır.

Metinde ise sözcük,“geri dönme” anlamında kullanılmıştır:

“Allahu teala size hayr cezalar vire. Bizüm katumuzda azam keramet odur ki oğullarumuzu tizçek gönderesiz. Anlar ile üns tutup dururuz, **müracaat**ları ile ahvalümüz münbasit olur, vahşetümüz gider.” (CAHA: 148a1-3).

Osmanlıca-Türkçe sözlükte ise sözcüğe şu anlamlar verilmiştir: “1. Geri dönme, 2. Başvuru, danışma; yardım isteme” (OTAL: 731). “Geri dönme” anlamı, Kamus-ı Türki’de de (KT: 1318) sözcüğün ilk anlamı olarak geçmektedir.

Bu verilerden hareketle sözcüğün ilk anlamını kaybederek anlam daralmasına uğradığını söyleyebiliriz.

nal

Türkçe Sözlük’te sözcük, “at, eşek, öküz ve benzeri yük hayvanlarının tırnaklarına çakılan, ayağın şekline uygun demir parçası” olarak geçer. Naleyn ise nalın şeklinde ve eski anlamına yakın olarak “takunya” (TS: 1747) diye anlamlandırılır.

Metinde birer yerde geçen nal ve onun tesniyesi olan naleyn sözcükleri “ayakkabı” anlamında kullanılmıştır:

“Hak Musa Peygambere vahy eylemiş ki: Demürden **naleyn** itdür ve hadidden asa götür, yiryüzinde şol denlü seyahat eyle ki asa münkesir ola, ol **nal** deline dimişler.” (CAHA: 45a9-11).

Nitekim Osmanlıca-Türkçe sözlükte nal sözcüğüne verilen ilk anlam “ayakkabı, papuç”, ikincisi ise günümüzde de kullanılan “nal” (OTAL: 803) anlamıdır. İlk anlamını kayben sözcükte anlam daralması meydana gelmiştir.

naz

Sözcüğün bugün kullandığımız “cilve, kendini beğendirmek amacıyla yapılan davranış” (TS: 1755) anlamı metinde bir yerde geçmektedir:

“Ol yigide didi efsun eyledüm, / **Nazla** gönlini meftun eyledüm.” (CAHA: 143a7).

Bunun dışında sözcük, tespit ettiğimize göre Türkçe Sözlük’te yer almayan “yalvarma, rica” anlamında kullanılmıştır:

“Dayıma sanatları savm u namaz, / Kar ü pişe muttasıl **naz** u niyaz.” (CAHA: 86b17).

“Gurbete düşdüm enis ol ey Huda! / Olmamışdur kimse lutfundan cüza.

Munisüm yok zikrün olsun hem-demüm / İsm-i ala şanın ile mahremüm.

Başladı **naz** u niyaza ol garib / İtdi hacatın reva oldem Mücib.” (CAHA: 96a13-15).

Kelimenin “yalvarma, rica” anlamı, Osmanlıca-Türkçe sözlükte (OTAL: 811) de yer almaktadır.

okı-

Metinde fiil, pek çok örnekte bugünde kullandığımız “okumak”(TS: 793) anlamındadır:

“Hazret-i Yusuf bu duayı **okı**dı.” (36b3-4).

“Bu esnada Hazret-i Yusuf muttasıl ibadete meşgul olup Suhuf-ı İbrahim **okı**rlardı.” (CAHA: 67b3-4).

Okı- fiili, metinde bir yerde “davet etmek” anlamında kullanılmıştır:

“Ziyafet esbabın görüp nisvandan kırkhatun ihtiyar eyledi. Anları **okı**yup getürdi ve Yusuf’ı dahı davet eyledi.” (CAHA: 85b1-2).

Tarama Sözlüğü’nde fiile verilen ilk anlam “çağırarak, davet etmek”tir:

“Ol er avratına eyitti kim: Yarın bir taife yaranlar **okı**yayın, konaklık eyleyeyin.” (TarS: 2947).

Türkiye Türkçesinde, “çağırarak, davet etmek” anlamını kaybederek anlam daralmasına uğrayan fiil, bazı nüanslarla ağızlarda bu anlamını korumaktadır:

“oku-1 / okuntu-1 / okundu / okuyuntu-2: küçük armağanlarla yapılan düğün çağrısı,

okucu-1 / okuntucu / okuy(u)cu: düğüne çağrı yapan kimse,

okuluk: çağrı yazısı,

okumak: düğün, mevlit vb. yerlere çağırarak,

okunuk / okulu / okuyuntu-1: düğün ya da bir yere çağrılmış olan.” (DerS: 3275-3276)

öğren-

Türkçe Sözlük’te fiile “bilgi edinmek; bellemek; yetenek, beceri kazanmak; haber almak” (TS: 1840) anlamları verilmiştir.

Metinde ise fiil, şu anlamlarda kullanılmıştır:

1. Bilgi edinmek, beceri kazanmak

“Eyitdi: Sahr **öğren**mege varuram. Rahib eyitdi: Sahr ile neeylesen gerek, gel ben sana andan dahı alailm öğredeyim, müstecabü’-d-dave olasın, didi.” (CAHA: 82b1-3).

“Bu ilmi fülân rahib-den **öğren**düm, anun dinine girdüm.” (CAHA: 83a2-3).

2. Alışmak

“Edebsüzlik itdün, padişahlar meclisine gelmedün, koyun gütmege **öğrendün**, didiler.” (CAHA: 148b16-17).

Türkçe Sözlük'te geçmeyen ve metinde tek örneğini tespit ettiğimiz “alışmak” anlamına Tarama Sözlüğü'nde de örnekler vardır:

“Sen darlık mekana **öğrenmiş** değilsin”

“Eğri, ab u havası güzel ve bina ve finası bi-bedel bir latif mahaldir. İstanbul'a **öğrenen** adam bunda karar etse olur.” (TarS: 3060).

Sözcüğün “alışmak” anlamı ağızlarda varlığını sürdürmektedir (DerS: 3318).

redd (eyle-)

Günümüzde bu sözcük “uygun bulmama, geri çevirme, kabul etmeme; aile bireylerinden birini aileden saymama” (TS: 1977) anlamlarıyla kullanılmaktadır.

Bu sözcükle ilgili verilerimiz şunlardır:

1. Sözcük, metinde günümüzdeki anlamına uygun olarak birçok yerde “geri çevirme, iade etme” anlamıyla kullanılmıştır:

“Tacir eyitdi: gulamun **reddine** kudret irişmezse aldığım bahayı **reddde** kadirem, diyü aldığını getirüp Yusuf'un karındaşlarına virdüğü miktardan bakisini cümle teslim eyledi.” (CAHA: 55a1-4).

2. Tespit ettiğimiz şu örnekte reddeyle-, Türkçe Sözlük'te yer almayan “ (geçen zamanı) geri getirmek” anlamındadır:

“Ya Uzeyr, senden dilerem ki güneşden bir pare kesüp sara eyleyüp bana viresin ve benüm için bir ölçek nur ölçi viresin ve rihden bir miskal yil vezn eyleyesin ve dünki geçüp giden günü bugüne **redd** eyleyesin, didi.” (CAHA: 97b12-16).

Osmanlıca-Türkçe sözlükte redd sözcüğü için verilen “geri döndürme” (OTAL: 881) anlamı da tespit ettiğimiz anlamla örtüşmektedir.

ruzgar

Günümüzde “esinti, yel” (TS: 1990) anlamlarıyla kullanılan sözcük metinde geçen bir örnekte de bu anlamdadır:

“**Ruzgar** oldı muhalif esdi bad, / Giderek oldı havada iştidad.

Bada döymedi gemi, oldu helak, / Gark olup,irdi musibet, sehmnak.” (CAHA: 50b1-2).

Tespit ettiğimiz diğer örneklerde ruzgar sözcüğü,bugün kullanımdan düşmüş olan “zaman” anlamındadır. Bunlardan iki örneği aşağıda sunuyoruz:

“Ta yedi gün oldu geçdi **ruzgar**, / Virmedi hergiz cevab ol haksar.” (CAHA: 118b18).

“Züleyha ağlamakdan na-bina ve bi-mecal oldu. **Ruzgar** geçdi. Işk-ı Yusuf’dan pir ü darire oldu.” (CAHA: 137b19-138a1).

Marzubanname’de sözcüğün “zaman, dünya, talih” anlamları tespit edilmiştir:

Zaman: “Buncadan berü anunıla renc ü **ruzigar** iletdüm.”

Dünya: “**Ruzigarun** acısın datlusın datdum.”

Talih: “Çun talii vebalden döndi, **ruzigar** ana degdi ki eger dilese ağu ağzında şeker ola ve toprak elinde güher ola.” (Özavşar 2009: 158).

Türkiye Türkçesinde sadece “esinti, yel” anlamıyla kullanılan sözcük anlam daralmasına uğramıştır.

sal-

Türkçe Sözlük’te bu fiil için on bir anlam verilmiştir. Bu anlamlardan bir kısmı “Koyuvermek, hemen göndermek, koymak, katmak, sürmek, uğratmak, saldırmak, sarkıtmak”tır (TS: 2021).

Metinde ise fiil,şu anlamlarda kullanılmıştır:

1. Göndermek, yollamak

“Bir diyarı yad eyledün ki beni terk itdi, garıblık diyarlara **saldı**.” (CAHA: 56b3).

2.Sallamak

“Bendini giderdiler, hayvan-ı mazlum, kaçmadı, kuyruğunu **salup** Hazret-i Yakub’a yakın geldi.” (CAHA: 37b14-15).

Tarama Sözlüğü’nde sal- fiili için on iki anlam verilmiştir. Bunlardan yedincisi “sallamak” anlamıdır:

“Ebcer, şol kulunun yavı kılmış gibi dört ayağın ve başın **sala sala** geldi.” (TarS: 3283).

Fiil, “sallamak” anlamını kaybederek anlam daralmasına uğramıştır.

san-

Türkçe Sözlük'te bu fiil için özetle “zannetmek, farz etmek, bir şey veya kimsenin...olduğunu düşünmek” (TS: 2028) anlamları verilmiştir.

Metinde san- fiili, birçok yerde bugün de kullandığımız “zannetmek” anlamındadır:

“İşidenler gerçek **sanup** afakda anı söylerler.” (CAHA: 23a1).

“Sen nale eyle, döger **sansunlar**, didi.” (CAHA: 94b9-10).

Şu cümlede ise fiil, günümüzdekinden farklı olarak “istemek, dilemek” anlamında kullanılmıştır:

“Lutf-ı Hak'dur hayr **sanmak** gayrıya / Lutf-ı Hak'dur olmaya tuş egrıye.” (CAHA: 95b4)

Tespit ettiğimiz bu anlam, Tarama Sözlüğü'nde ilk anlam olarak geçmektedir:

“Halka **sanduğu** başına uğradı.” (TarS: 3304).

Sözcüğün bu anlamı ağızlarda yaşamaktadır: “san (II): 1. Dilek, istek” (DerS: 3534).

siyaset

Türkçe Sözlük'te bu sözcüğe “devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatı” (TS: 2125) anlamı verilmiştir.

Metinde ise sözcük şu anlamlarda kullanılmıştır:

1. Devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatı

“Ahval-i mekr ü efsun uhilet ve müzakere-i tevhid ü iffet ve tabir-i hab u **siyaset** ve tedbir-i maaş ahvali cümle mezkurdur.” (CAHA: 10b18-19).

2. İdam cezası

“Uğrıya oldı **siyaset** çünkü farz / İdelüm ahvalini sultana arz.” (CAHA: 105b11).

Sözcüğün bu anlamı, Marzubanname'de de kullanılmıştır:

“Pes gelüp musafiri dutdılar **siyaset** yirine iletdiler.” (Özavşar 2009:159).

Osmanlıca-Türkçe sözlükte “hukuk ceza, idam cezası” (OTAL: 959) olarak verilen üçüncü anlam da tespit ettiğimiz anlama uygun düşmektedir. Ayrıca Türkçe Sözlük'te dördüncü maddede “eskiden cinayet işleyenlere uygulanan cezalar, özellikle idam cezası” anlamıyla Ömer Seyfettin'den şu örnek cümle verilir: ‘Saraya elleri bağlı getirdiler. **Siyaset** gününü tesbih çekerek bekleyen Köse Vezir'in yanına koydular.’ (ÖTS: 2569).

sual

Bu sözcük, günümüzde sadece “soru” (TS: 2164) anlamıyla kullanılmaktadır.

Metinde ise sözcük, şu anlamlarda kullanılmıştır:

1. Soru

“Ya Resula’llah, nas içinde kimse olurmu ki nebi olmaya ve şehid olmaya dahı nebiler ve şehidler ana gıpta eyleyeler, kimlerdür, bana vasf eyle, işideyim, didi. Hazret-i Risalet sallallahu aleyhi ve sellem tebessüm eylediler. Ol Arabi’nün **sual**inden mesrur oldılar.” (CAHA: 135b12-16).

2. Dilek, dua

“Yakulum, duayı benden iste ki kabul iderem **sualün** senün halüne salah ise ve ger fesad ise defiderem.” (CAHA: 53a12-14).

“**Tasualün** müstecab itsün İlah, / Kim duaya perde olurmuş günah.” (CAHA: 71b14).

Lehce-i Osmani’de verilen “istemek, dilenmek” (LOsm.: 816) anlamı da tespit ettiğimiz anlamla örtüşmektedir. Türkiye Türkçesinde “dilek, dua” anlamını kaybeden sözcük, anlam daralmasına uğramıştır.

tur-

Metinde tur- fiili şu anlamlarda kullanılmıştır:

1. Kalmak, bulunmak

“Bir yıl dahı **tur**, senünçün nesne tahsil ideyim, didi.” (CAHA: 17a7-8).

“Küfr ile kayım olur mülk-i cihan, / Zulmle **turmaz** gider emn ü eman.” (CAHA: 120b1).

2. Beklemek, dikilmek

“Ahşam vakti idi. Emr eyledi, demürciler getürdiler, öninde **turdılar**.” (CAHA: 91b4-5).

“İzzet ve şeref ve keramet ile gilman vehaddam, erbab-ı devlet cümle başları üzre **tururlardı**.” (CAHA: 154b6-7).

3. Ayağa kalkmak

“Heman yirinden kalkup bir niçe defa düşdi, **turdı**, kapuya gelüp guya meyyit idi, saka eyleyüp Arabi yanına geldi.” (CAHA: 57b16).

“Gah kalkup söz ortasında bir mikdar yürirdi ki Yusuf, kadd-i balasına şive-i reftarına meftun olaydı. Geysüleri var idi, **tur**ıcak ayağına irişüp salınurdu, hüsn ü cemalde bi-misal idi.” (CAHA: 67b15-18).

“Eytidi: Yagulam, kalk benümle halvete gidelüm, didi. Bünyamin dahı **turup**-perde varıdı, kaldurub- içerü girdiler.” (CAHA: 155b9-11).

Yukarıda örnekleriyle sunduğumuz anlamların ilk ikisi Türkçe Sözlük'te de vardır. Tespit ettiğimiz üçüncü anlam ise sözlükte yer almamaktadır (TS: 725).

Tarama Sözlüğü'nde bu fiil için verilen sekiz anlamın ilki “kıyam etmek, ayağa kalkmak”tır:

“Yakup işitti anı ah eyledi / **Turdu** yerinden işit kim neyledi.” (TarS: 1264).

Tur-, Türkiye Türkçesinde “ayağa kalkmak” anlamını kaybederek anlam daralmasına uğramıştır.

Fiil, “ayağa kalkmak, ayakta durmak” (DerS: 3995) anlamlarıyla ağızlarda varlığını sürdürmektedir.

vade

Türkçe Sözlük'te vade için “bir işin yapılması veya bir borcun ödenmesi için tanınan süre, mühlet, mehil” (TS: 2463) anlamları verilmiştir.

Metinde ise sözcük, “söz verme” anlamıyla kullanılmıştır:

“Lutf-ı Hak'dur **vade**ye itmek vefa / Lutf-ı Hak'dur itmemek cevr ü cefa.” (CAHA: 95b2).

“Şöyle ki Bünyamin ile ve babamızın selamı ile varayuz, **vadesi** üzre bize ziyade taam ihsan ider, didiler.” (CAHA: 146b16-18).

Osmanlıca-Türkçe sözlükte ise sözcüğe şu anlamlar verilmiştir: “1. Bir iş için önceden belirtilen zaman, 2. Bir işi geciktirmek için belirtilen zaman, 3. Ecel, 4. Eski: Söz verme” (OTAL: 1131-1132). Osmanlıca-Türkçe sözlükte verilen ilk iki anlam Türkçe Sözlük'teki anlama uygun düşmektedir. “Ecel” anlamı “vadesi gelmek: ömrü sona ermek, eceli gelmek”(TS: 2463) deyiminde kullanılmaktadır. Metinde de tespit ettiğimiz “söz verme” anlamı ise bugün Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

vahşet

Günümüzde “yabani, vahşi olma durumu; korku, ürküntü” (TS: 2464) anlamlarında kullanılan sözcük metinde şu anlamlarda kullanılmıştır:

1. İssızlık, yalnızlık

“Badiye hali vü تنها, yok enis, / **Vahşet** ü ibret olur ancak celis.

Leyl imiş ruşen ziya-yı mah-tab, / Eylemiş bedr-i kamer, nur iktisab.” (CAHA: 20a8-9).

“Allahu teala size hayr cezalar vire. Bizüm katumuzda azam keramet odur ki oğullarumuzu tizçek gönderesiz. Anlar ile üns tutup dururuz, müracaatları ile ahvalümüz münbasit olur, **vahşet**ümüz gider.” (CAHA: 148a1-3).

2. Korku

“Fehmleri mütehayyir ola, kelim ve cevabları dükene, hayret ve **vahşet**den cevab virmege kudretleri olmaya.” (CAHA: 133a11-13).

Tespit ettiğimiz ilk anlam Türkçe Sözlük'te, eski anlam olarak verilmiştir (TS: 2464).

Bu verilere dayanarak sözcüğün “ıssızlık, yalnızlık” anlamını kaybederek anlam daralmasına uğradığını söyleyebiliriz.

vasiyyet

Sözcük için Türkçe Sözlük'te “bir kimsenin ölümünden sonra yapılmasını istediği şey; vasiyetname” anlamı verilmiştir (TS: 2473).

Metinde ise sözcük, şu anlamlarda kullanılmıştır:

1. Bir kimsenin ölümünden sonra yapılmasını istediği şey, vasiyet

“Her meyyitün bir **vasiyyeti** olur, benüm size **vasiyyetüm** budur ki: Cümle karındaşlarum ile bir yire cemiyet itdüğünüzde benüm yalnızlığımı zikr eylen muvaneset itdüğünüzde benüm vahşetümi söylen.” (36a10-12).

2. Nasihat

“Oğullarına cümleünüz bir kapudan girmenüz, diyü **vasiyyetden** muradı gözden sakınmak degül idi.” (148b3-5).

Tespit ettiğimiz “nasihat” anlamı Lehce-i Osmani'de de geçmektedir (LOsm.: 873).

Sözcük, “nasihat” anlamını kaybederek anlam daralmasına uğramıştır.

yap-

Metinde fiil, birçok örnekte günümüzde de kullandığımız “yapmak” anlamındadır:

“Daru'l-hulud olan firdevs üadn şehirlerine irişüp anda **yap**duğun saraylara, köşklere girüp huzuru rahatda olursın.” (CAHA: 49a8-10).

“Savmaanı altundan **yap**alum.” (CAHA: 81a16).

Tespit ettiğimize göre yap-,bir yerdeTürkçe Sözlük'te yer almayan (TS: 2529) “kapatmak” anlamında kullanılmıştır:

“Heman evine girüp kapusını **yap**dı, kimsene getürmedi. Bir gün kapu olmayan yirden bir kimsene içerü girdi.” (CAHA: 171a7).

Tespit ettiğimiz bu anlam Tarama Sözlüğü'nde de vardır:

“Kankı kulum kim bu on beş kelimeyi okusa ana yedi tamu kapusun **yap**uverem.”

“İlerü zamanda bir bakkal var idi gündüz dükkanın **yap**ardı gece olucak açardı.” (TarS: 4300).

Fiil, “kapatmak” anlamıyla Dede Korkut'ta da kullanılmıştır:

“Kafirler gördiler gelenler tacire benzemez, kaçdılar, kalaya girdiler, kapuların **yap**dılar.” (Özçelik 2016: 573-575).

Bu verilere dayanarak fiilin “kapatmak” anlamını kaybederek anlam daralmasına uğradığını söyleyebiliriz.

2. Anlam Genişlemesi

Aksan, anlam genişlemesinin daralmanın tam tersi olduğuna değindikten sonra bu anlam olayını şöyle tanımlar: “Bir gösterge, başlangıçta bir nesnenin, bir varlığın, bir eylemin bir bölümünü ya da türünü anlatırken zamanla onların bütünü anlatır duruma gelmişse bu olaydan söz edilir.” (1998: 90-91). Hengirmen bu anlam olayını “Bir kavramı gösteren sözcüğün yeni kavramlar kazanması, böylelikle kavram alanının genişlemesi.” (1999: 30) olarak tanımlar.

Bu tanımları da dikkate alarak anlam genişlemesini şöyle tanımlayabiliriz: Sözcüklerin zamanla yeni anlamlar kazanması veya özel anlamdan genel anlama geçmesi olayına anlam genişlemesi denir.

Anlam genişlemesi için metinden tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

havale

Metinde bir yerde geçen sözcük “havale edilme, yollanma, gönderilme” anlamında kullanılmıştır:

“Andan sonra nardan bir unk-ı esved çıkup iki gözleri var görür, lisanı var söyler, avaz virüp ırakda ve yakında olan-lar işideler. Eydeler ki: Ya maşere'l-halayık, bugün ben şol kimseneye **havaleyem** ki zum iderdiki Allah'dan gayrı ilah vardır, anlar kandadır, diyü saflar içinde şol gögercin simsim danesin yirden arayup bulup yidügi gibi anları düşürüp nara ilka eyleyeler.” (134a4-10).

Türkçe Sözlük'te havale için verilen ikinci ve üçüncü anlamlar, sözcüğün sonradan kazandığı anlamlardır: “2. banka, postane vb. aracılığıyla gönderilen para; 3. havale kâğıdı, havalename” (TS: 1064).

Bu verilere dayanarak sözcükte anlam genişlemesi meydana geldiğini söyleyebiliriz.

kapucu

Metinde bir yerde geçen sözcük “kapıda bekleyen görevli” anlamında kullanılmıştır:

“Mukaddem, hacibler ve **kapucular** koyup anlar sorarlar, görürler, gelüp hacib-i evvele dirlerdi.” (CAHA: 123b7-8).

Sözcük, bu anlamıyla Marzubanname’de de kullanılmıştır:

“... bir gün turdı, pazişah hazretine varmağa, çün kapuya irdi; **kapuci** ilerü yürüdi...” (Özavşar 2009:153).

Günümüzde ise kapucu sözcüğünde anlam genişlemesi meydana gelmiş “Otel, apartman vb. büyük yapılarda bekçilik, temizlik, alışveriş gibi işlerle görevli kimse” (TS: 1307) anlamında kullanılır olmuştur.

muhalefet

Sözcük, metinde “aykırı davranma” anlamında kullanılmıştır:

“Fitnelerün madeni, şürurun merkezidür. Eger bir kimsene andan halas olmak istese çare vü dermanı ana **muhalefet**-dür.” (CAHA: 140a4-5).

Türkçe Sözlük’te ise sözcüğe “aykırılık, karşı görüşte, tutumda olan kimseler topluluğu, demokraside iktidarın dışında olan parti veya partiler” (TS: 1704) anlamları verilmiştir.

Türkçe Sözlük’te yer alan “demokraside iktidarın dışında olan parti veya partiler” anlamı sözcüğün sonradan kazandığı bir anlamdır. Bu nedenle sözcükte anlam genişlemesi meydana geldiğini söylemek mümkündür.

yılduz

Metinde dört yerde geçen sözcük, gök cismi olarak “yıldız” anlamında kullanılmıştır:

“Gökden on bir aded **yılduzlar** aşağı inüp aftar ve mah bile bana secde eylediler, diyü suret-i habı takrir eyledi.” (CAHA: 12b5-7).

“Ya Muhammed! Yusuf gördüğü **yılduzlar** ki ana secde itmişlerdür, adları nedür, didi.” (CAHA: 12b19-13a1).

Ayrıca Şeyhi’nin Harnamesi’nde, sözcüğün “baht, talih” anlamı geçmektedir:

“Yok mıdır gökde bizüm **ılduzumuz** / K’olmadı yir yüzinde boynuzumuz.” (Timurtaş 1981: 34 /77).

“Yıldız” ve “baht, talih” anlamlarına ek olarak, Türkçe Sözlük’te sözcüğe “meşhur sinema ve müzikhol sanatçısı,star” (TS: 2592) anlamı da verilmiştir. Bu anlamı sonradan kazanan yılduz sözcüğünde anlam genişlemesi meydana gelmiştir.

3. Başka Anlama Geçiş

Aksan, başka anlama geçiş olarak nitelenebilecek bu olayın dünya dillerindeki örneklerine bakılacak olursa bir göstergenin kimi zaman, başlangıçtaki anlamından bütün bütün uzaklaşarak farklı bir anlamı yansıtır duruma gelmesi olduğunu belirtir (1998: 89). Hengirmen, bu anlam olayını “Çeşitli tarihsel, toplumsal veya özel nedenlerle bir sözcüğün anlamında genişleme, iyileşme, kayma, kötüleşme, bayağlaşma yoluyla meydana gelen değişme” (1999: 30) olarak açıklar. Gramer Terimleri Sözlüğü’nde ise bu olayın asıl bir anlamdan başka bir anlama geçiş, yani bir kavramdan başka bir kavrama geçişle ilgili anlam değişmelerini içine aldığı belirtilir (Korkmaz 2010: 20).

Bu tanımları da dikkate alarak, başka anlama geçişi şöyle tanımlayabiliriz: Sözcüklerin var olan anlamlarının zaman içinde değişmesi olayına başka anlama geçiş denir.

Bu anlam olayı için metinden üzil- örneğini tespit ettik:

üzil-

Metinde bir yerde geçen fiil “kopmak” anlamında kullanılmıştır:

“Ey Yusuf, ne güzel saçların vardır. Eyitdi: Evvel nesne ki bedenüm-den **üzilür**, hake düşer oldur.” (CAHA: 69a14).

Tarama Sözlüğü’nde fiile “kopmak, koparılmak, kırılmak, kopup dağılmak, bozulmak, kesilmek, sökülme, uzaklaşmak” (TarS: 4137) anlamları verilmiştir. Bizim de tespit ettiğimiz “kopmak” anlamı için verilen iki örneği aşağıda sunuyoruz:

“Vücut canbazı niceye dek ömür urganına binip oynasa gerek, bir gün ipi **üzülür**.”

“Derilmemişti dane harmanından / **Üzül**memişti bir gül gülşeninden.” (TarS: 4139).

Türkçe Sözlük’te “üzme işine konu olmak; üzüntü duymak, kaygılanmak” (TS: 2460) anlamları verilen sözcüğün eski anlamıyla yeni anlamı birbirinden farklı olup sözcükte başka anlama geçiş olayı meydana gelmiştir.

Sözcüğün eski anlamı, çeşitli nüanslarla ağızlarda varlığını sürdürmektedir:

“üzmek-I: 1.Kopmak, ayırmak. 2. Kopacak duruma gelmek;

üzüklük: kopukluk, yırtıklık;

üzülmek-I / Üznülmek / üzünmek: incelmek, yıpranmak, eskimek, kopacak duruma gelmek.” (DerS: 4085-4086).

Sonuç

İncelediğimiz metinde anlam değişmelerine tespit ettiğimiz örnekler, aşağıdaki tabloda toplu olarak gösterilmiştir:

Anlam Daralması		
Sözcük	Metindeki Anlam(lar)ı	Standart Türkiye Türkçesindeki Anlam(lar)ı
ceza	(İyi ve kötü yönden) karşılık	Kötü yönden karşılık
çünkü	1. Mademki, 2.-Dığı için,olduğu için, şu sebeple ki	Şundan dolayı, şu sebeple, zira
davet;(eyle-/ it-)	Dua; çağırma,davet etmek	çağrı, çağırma; yemekli toplantı; çağırma, davet etmek
emin	1. Güvenilir, 2. Bir işten, görevden sorumlu olan	Güvenli, emniyetli, şüphesi olmayan
emr	1. Buyruk, 2. İş, husus	Buyruk, istek
gerçek	1. Doğru söz, 2. Haklı, doğru sözlü	Yalan olmayan, doğru olan
gider-	1. Açmak, çıkarmak, 2. Ortadan kaldırmak, yok etmek	Ortadan kaldırmak, yok etmek, dindirmek
gariblik	Yabancı, gurbet	Garip olma durumu
hayran	1. Çok beğenen, 2. (Güç veya kötü durumlarda) şaşırmış	Çok beğenen, hayranlık duyan
hile	1. Dolap, düzen, entrika, 2. Çare	Dolap, düzen, entrika
iste-	1. İstek duymak, 2. aramak	İstek duymak, arzulamak, dilemek, görmek istediğini bildirmek, gerek

		olmak, evlenmek dileğinde bulunmak
işle-	(Genel anlamda) 1. Yapmak, 2. Çalışmak	Süslü şeyler yapmak, nakışlamak; hareketli duruma geçmek, çalışmak
kahraman	1. Hüküm sahibi, iş buyuran, 2. Yiğit, cesur	Yiğit, cesur
karşula-	Karşı gelmek, muhalefet etmek	İstikbal etmek, tekabül etmek
katı	Çok, aşırı derecede; TarS'de sert	Sert
mahcub it-	1. Utandırmak, 2. Gizlemek	Utandırmak
mektub	1. Mektup, 2. Yazılı, yazılmış	Mektup
mesul; mesul ol-	İstenen, istek; sorumlu olma	Sorumlu; sorumlu olmak
millet	Din; OTAL'da ulus, topluluk	Ulus, topluluk
mühimmat	Gerekli şeyler	Savaş gereçleri, cephane
müracaat	Geri dönme; OTAL'da başvuru, danışma	Başvuru, danışma
nal	Ayakkabı; OTAL'da nal	Nal
naz	1. Yalvarma, rica 2. Kendini beğendirmek amacıyla yapılan davranış	Cilve, şımarıkça davranış
okı-	1. Okumak, 2. Davet etmek	Okumak
öğren-	1. Bilgi edinmek, beceri kazanmak, 2. Alışmak	Bilgi edinmek; bellemek; yetenek, beceri kazanmak; haber almak
redd;	Geri çevirme, iade etme;	Geri çevirme, kabul etmeme

(eyle-)	(geçen zamanı) geri getirmek	
ruzgar	1. Yel, 2. Zaman	Esinti, yel
sal-	1. Göndermek, yollamak, 2. Sallamak	Koyuvermek, hemen göndermek, koymak, katmak, sürmek, uğratmak, saldırmak, sarkıtmak
san-	1. Zannetmek, 2. İstemek, dilemek	Zannetmek, farz etmek
siyaset	1. Devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatı, 2. idam cezası	Devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatı
sual	1. Soru, 2. Dilek, dua	Soru
tur-	1. Kalmak, bulunmak, 2. Beklemek, dikilmek, 3. Ayağa kalkmak	Kalmak, bulunmak, beklemek, dikilmek
vade	Söz verme; OTAL'da mühlet	Mühlet
vahşet	1. İssızlık, yalnızlık, 2. Korku	Yabani, vahşi olma durumu; korku, ürküntü
vasiyet	1. Bir kimsenin ölümünden sonra yapılmasını istediği şey, vasiyet, 2. Nasihat	Bir kimsenin ölümünden sonra yapılmasını istediği şey; vasiyetname
yap-	1. Yapmak, 2. Kapatmak	Yapmak
Anlam Genişlemesi		
Sözcük	Metindeki Anlam(lar)ı	Standart Türkiye Türkçesindeki Anlam(lar)ı

havale	Havale edilme, yollanma, gönderilme	İsmarlama, devretme; banka, postane vb. aracılığıyla gönderilen para; havale kâğıdı, havale name, bir çeşit hastalık; perde, duvar; yüksek görünüşü olan
kapıcı	Kapıda bekleyen görevli	Otel, apartman vb. büyük yapılarda bekçilik, temizlik, alışveriş gibi işlerle görevli kimse
muhalafet	Aykırı davranma	Aykırlık, demokraside iktidarın dışında olan parti veya partiler
yıldız	Yıldız	Yıldız; talih; kuzey; meşhur sinema ve müzikhol sanatçısı, star
Başka Anlama Geçiş		
Sözcük	Metindeki Anlam(lar)ı	Standart Türkiye Türkçesindeki Anlam(lar)ı
üzil-	Kopmak	Üzme işine konu olmak; üzüntü duymak, kaygılanmak

Bu tabloya göre incelediğimiz 41 sözcükten 36'sında anlam daralması, 4'ünde anlam genişlemesi, 1'inde ise başka anlama geçiş olayı görülmektedir. 16. yüzyıldan günümüze anlam değişimleri konusunda bir inceleme örneği olan bu makalemizde sunduğumuz örneklerden hareketle zaman içinde pek çok sözcüğün anlam değişmesine uğradığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Ahmet, Vefik Paşa (2000). *Lehce-i Osmani*, Hazırlayan: Recep Toparlı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Ahteri, Mustafa Efendi (2009). *Ahteri-i Kebir*, Hazırlayanlar: Ahmet Kırkkılıç, Yusuf Sancak, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Aksan, Dođan (1998). *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin Yayınevi, Ankara.
- Aksan, Dođan (2003). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aksoy, Ömer Asım (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Arslan Erol, Hülya (2008). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Celal-Zade, Mustafa Çelebi. *Cevahirü'l-ahbar fi Hasayili'l-Ahyar*, Nuruosmaniye Kütphanesi, No. 2356, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No. 787.
- Derleme Sözlüğü* Cilt I-XI. (1993). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Develliođlu, Ferit (1996). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Dilçin, Cem (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- İbrahim, Cudi Efendi (2006). *Lugat-ı Cudi*, Hazırlayanlar: İsmail Parlatır, Belgin Tezcan Aksu, Nicolai Tufar. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kanar, Mehmet (2010). *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul.
- Örnekleriyle Türkçe sözlük* (2000). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü* (1991). Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Mütercim A. E. (2009). *Burhan-ı Katı*, Hazırlayanlar: Mürsel Öztürk, Derya Örs. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Önler, Zafer (2001). Tarihsel Süreçte Anlam Değişmeleri, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Kur'an ve Dil Sempozyumu*, 369-375.
- Özavşar, Resul (2009). *Marzubanname Tercümesi, Metin-Çeviri-Art Zamanlı Anlam Değişmeleri-Dizin*, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Özçelik, Sadettin (2016). *Dede Korkut*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Pala, İskender (2009). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Sarı, Mustafa (2007). *Türkçede Art Zamanlı Değişmeler (Yüz Hadis Yüz Hikâye Örneği)*, Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- Şemseddin, Sami (2006). *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Şeyhülislam Mehmed, Esat Efendi (1999). *Lehçetü'l-Lügat*, Hazırlayan: Ahmet Kırkkılıç. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Tarama Sözlüğü (1996). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Timurtaş, Faruk Kadri (1981). *Şeyhi'nin Harnamesi*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

Topaloğlu, Bekir ve Karaman, Hayreddin (1983), *Arapça-Türkçe Yeni Kamus*, Elif Ofset Tesisleri, İstanbul.

Türkçe Sözlük (2011). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Kısaltmalar

CAHA: Cevahirü'l-Ahbar fi Hasayili'l-Ahyar

DerS: Derleme Sözlüğü

KT: Kamus-ı Türki

LOsm.: Lehce-i Osmani

OTAL: Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat

ÖTS: Örnekleriyle Türkçe Sözlük, Milli Eğitim Bakanlığı

TarS: Tarama Sözlüğü

TS: Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu